

ЗАГАЛЬНООСВІТНІ ШКОЛИ-ІНТЕРНАТИ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА СИСТЕМИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ДОГЛЯДУ ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ (1956–2017)

Антонець Н. Б.

ВСТУП

Курс на європейську інтеграцію спонукав до суттєвих змін у визначенні пріоритетів державної політики в багатьох галузях життя українського суспільства. Нововведення, що ґрунтуються на використанні позитивного світового досвіду, значною мірою торкнулися і сфер освіти та охорони дитинства. Саме за часів незалежності в системі освіти України набули поширення впровадження ідеї дитиноцентризму, інклюзивної освіти, ключових компетентностей, практики підготовки учнів до діяльності в умовах конкурентного середовища тощо.

У вересні 1991 р. набрала чинності для України Конвенція ООН про права дитини – міжнародний правовий документ, який присвячено широкому спектру соціального захисту дітей. Серед головних засад Конвенції є визнання підписантами положення про те, що «дитині для повного і гармонійного розвитку її особи необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння»¹. Водночас бідність родин, складні життєві обставини, недостатність на місцевому рівні послуг із підтримки сімей із дітьми, котрі мають особливі потреби, призводять до соціального сирітства.

В Україні для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей із сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах, дітей з обмеженнями життєдіяльності створено систему інституційного догляду та виховання, до якої входять заклади різних типів, форм власності та підпорядкування. Зокрема, складовими елементами цієї системи є *будинки дитини* (опікуються дітьми до трьох років), *дитячі будинки* (в них перебувають вихованці від трьох років до здобуття базової чи повної загальної середньої освіти, а в разі необхідності – до повноліття), *загальноосвітні школи-інтернати* (їх

¹ Конвенція ООН про права дитини: від 20 листопада 1989 р. Дата оновлення: 20.11.2014. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 25.01.2018).

вихованцями є діти із сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах), *навчально-реабілітаційні центри* (створюються з метою реалізації права на освіту дітей з особливими освітніми потребами, зумовленими складними вадами розвитку, та їх інтеграції в суспільство), інші заклади цілодобового та довготривалого (понад три місяці) перебування, де одночасно проживає більше ніж 15 дітей. Станом на 1 вересня 2016 р. в Україні лише у сферах управління Міністерства охорони здоров'я, Міністерства соціальної політики, Міністерства освіти і науки функціонував 751 заклад інституційного догляду та виховання дітей. У них перебувало 105 783 вихованців, причому лише 8 741 дитина (8%) мала статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, у решти 97 042 дітей (92%) були батьки². Зауважимо, поза цією сумною статистикою залишаються вихованці відповідних закладів, створених громадськими об'єднаннями, благодійними фондами, релігійними організаціями тощо.

I. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей

У серпні 2017 р. Кабінет Міністрів України схвалив Національну стратегію реформування системи інституційного догляду і виховання дітей на 2017–2026 рр. У документі, зокрема, зазначається, що наявна система є не лише затратною, а й неефективною та шкідливою як для самої дитини, так і для її сім'ї та суспільства загалом. Особливо негативними є наслідки такого догляду і виховання для дітей віком до трьох років, оскільки у них найбільше спостерігається затримка фізичного та психоемоційного розвитку. Тривале перебування дитини поза межами сім'ї (більшість дітей є вихованцями таких закладів понад три, а іноді – понад 10 років) призводить до руйнування її особистісних зв'язків із батьками, діти виростають непідготовленими до самостійного життя, не мають необхідних соціальних умінь і навичок, що і зумовлює необхідність проведення реформи.

² Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р. № 526-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80> (дата звернення: 25.01.2018).

Як зазначають автори документа, «метою Стратегії є зміна системи інституційного догляду та виховання дітей на систему, яка забезпечує догляд і виховання дитини в сімейному або наближеному до сімейного середовищі»³. Основними учасниками реформування мають стати *держава* (головна відповідальна сторона, координатором дій щодо підготовки та впровадження реформи визначено Кабінет Міністрів України), *органи місцевого самоврядування* (в їх компетенції – виявлення та підтримка вразливих сімей із дітьми з метою збереження сім'ї для дитини та запобігання вилученню дитини у батьків, розвиток соціальних, медичних, освітніх, реабілітаційних послуг для дітей та сімей із дітьми), *громадянські об'єднання, благодійні та релігійні організації* (у сфері їх діяльності поширення ідеї відмови від інституційного догляду та виховання дітей, проведення моніторингу діяльності місцевих органів виконавчої влади щодо реалізації Стратегії, створення ринку соціальних послуг), *представники бізнесових кіл і міжнародні донори України* (їм рекомендовано надавати фінансову та іншу допомогу дітям і сім'ям із дітьми, а не закладам, створювати безбар'єрне середовище, сприятливі умови праці для батьків, що виховують дітей). Значну роль у процесі реформування має відіграти суспільство загалом – воно має стати нетерпимим до порушення прав дітей, усвідомити важливість зростання дитини в сім'ї заради її подальшого благополуччя та необхідність підтримки територіальною громадою сімей із дітьми.

Окремий розділ у Національній стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 рр. присвячено висвітленню кращого світового досвіду. Адже в багатьох країнах світу на певному історичному етапі з метою забезпечення піклування про дітей вразливих категорій існували аналогічні системи. Зокрема, приклад США, Швеції, Великобританії, Румунії, Болгарії, Молдови свідчить, що під час реформування такої системи особливу увагу необхідно приділяти розвитку альтернативних форм догляду за тими дітьми, які з певних причин не можуть проживати з біологічними батьками (встановлення опіки та піклування, влаштування в прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, патронатні сім'ї, дитячі заклади з

³ Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р. № 526-р. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80> (дата звернення: 25.01.2018)

умовами проживання, наближеними до сімейних, де одночасно перебуває не більше ніж 15 дітей).

У розділі Стратегії, присвяченому поетапним очікуваним результатам, зокрема, заплановано зменшення щороку (починаючи з 2018 р.) кількості дітей, які виховуються в закладах інституційного догляду та виховання дітей, на 10% кількості таких дітей станом на 1 січня 2018 р., скорочення щороку (починаючи з 2019 р.) кількості закладів інституційного догляду та виховання дітей на 10% кількості таких закладів станом на 1 січня 2018 р. і, зрештою, припинення до 2026 р. діяльності всіх типів закладів інституційного догляду та виховання дітей, в яких проживає більше ніж 15 вихованців.

Ці реформаторські заходи, у першу чергу, стосуються тих закладів системи, де перебувають діти, котрі мають батьків. До їх числа входять загальноосвітні школи-інтернати (належать до сфери управління Міністерства освіти і науки України) – навчальні заклади I–II, I–III ступенів, що забезпечують реалізацію права дітей, які потребують соціальної допомоги, на загальну середню освіту⁴. Так, одночасно зі схваленням Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 рр. Кабінет Міністрів України затвердив постанову про зміну правил прийому до загальноосвітніх шкіл-інтернатів. Згідно з її положеннями, приймати рішення про доцільність влаштування дитини до такого закладу освіти за заявою батьків віднині має комісія з питань захисту прав дитини. Члени комісії мають з'ясувати обґрунтованість обставин, за яких відсутні можливості для здобуття дитиною повної загальної середньої освіти за місцем проживання (перебування), та визначають строк її перебування в школі-інтернаті. При цьому має враховуватися думка дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити.

Цією ж постановою Кабінету Міністрів України було внесено відповідні зміни до Положення про загальноосвітній навчальний заклад (2010). Зокрема, у пункті 23 документа тепер зазначається, що зарахування учнів до загальноосвітньої школи-інтернату I–III ступеня проводиться у разі, коли через стан здоров'я, режим робочого часу

⁴ Положення про загальноосвітню школу-інтернат та загальноосвітню санаторну школу-інтернат: затверджено наказом Міністерства освіти і науки України 12 червня 2003 р. № 363. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0525-03> (дата звернення: 25.01.2018).

батьків дитини або осіб, які їх замінюють (тривале стаціонарне лікування, роз'їзний характер роботи, змінна робота, вахтовий метод роботи) ускладнюється виховання і догляд дитини. Зарахування учнів до загальноосвітньої школи-інтернату I–III ступеня проводиться у порядку, встановленому Міністерства освіти і науки України, на підставі рішення комісії з питань захисту прав дитини на період, який не перевищує одного навчального року. Рішення про зарахування учнів до загальноосвітньої школи-інтернату I–III ступеня переглядаються перед початком кожного навчального року⁵.

Перспективу реорганізації мережі загальноосвітніх шкіл-інтернатів підтвердили «Прикінцеві та перехідні положення» нового Закону України «Про освіту» (2017), де, зокрема, зазначено, що наявні «школи-інтернати для дітей, які потребують соціальної допомоги, перетворюються до 31 грудня 2021 р. на дитячі будинки та переходять у підпорядкування центрального органу виконавчої влади у сфері соціального захисту або в заклади дошкільної, середньої освіти, інші заклади освіти чи соціального захисту»⁶.

Оскільки повноцінне усвідомлення сучасних реформаторських змін спонукає, зокрема, до ретроспективних екскурсів, актуалізуємо деякі факти, пов'язані з виникненням загальноосвітніх шкіл-інтернатів в Україні. Тим більше, що створювався цей тип закладу освіти свого часу для вирішення зовсім інших завдань, ніж виконує нині.

II. До історії виникнення загальноосвітніх шкіл-інтернатів в СРСР

Згадка про XX з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу (проходив у Москві 14–25 лютого 1956 р.), як правило, автоматично асоціюється з доповіддю тодішнього першого секретаря Центрального Комітету КПРС М. Хрущова «Про культ особи та його наслідки». Проте цей епохальний виступ прозвучав на закритому засіданні в останній день роботи делегатів. А в день відкриття з'їзду М. Хрущов, згідно з посадою, традиційно зачитав звітну доповідь Центрального Комітету КПРС, в якій розглядалися міжнародне становище країни та її

⁵ Зміни, що вносяться до Типового положення про комісію з питань захисту прав дитини і Положення про загальноосвітній навчальний заклад : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р. Інформаційний збірник і коментарі Міністерства освіти і науки України. 2017. № 10. С. 20–21.

⁶ Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 25.01.2018).

внутрішні здобутки й проблеми. Висвітлюючи питання освіти, доповідач, зокрема, озвучив нову ініціативу партії, що вносила суттєві зміни у шкільництво всіх союзних республік. Зважаючи як на важливість історичного документу, так і на його дещо обмежену доступність, процитуємо відповідний фрагмент виступу повністю: «У шостій п'ятирічці наша країна, – пообіцяв лідер КПРС, – зробить новий великий крок вперед по шляху створення могутньої матеріально-виробничої бази комуністичного суспільства. Але ми мають розв'язувати проблему створення і всіх необхідних духовних передумов до здійснення цього історичного переходу від нижчої фази комунізму до його вищої фази. У цьому зв'язку варто спинитись на одному з питань виховання нашого молодого покоління, що має величезне громадське значення.

У результаті війни у нас є багато вдів, на плечі яких лягло складне завдання виховання дітей. Є також чимало сімей, в яких батько й мати працюють на виробництві або в установі, вони можуть лише уривками займатись вихованням своїх дітей. При такому становищі багато дітей залишається на піклуванні когось-небудь із родичів або сусідів, а іноді й зовсім без догляду. Таким чином, значна частина дітей полишається на самих себе і це нерідко веде до поганих наслідків. Звичайно, сім'я і школа були і лишаються найважливішими вогнищами соціалістичного виховання дітей. Але цим не можна обмежуватись.

Якщо заглянути в недалеке минуле, то ми побачимо, що, крім загальної школи, пануючі класи мали свою систему виховання підростаючого покоління, яка відповідала тодішньому ладу і духу часу. Держава створювала спеціальні дитячі заклади, в яких, відповідно до інтересів імущих класів, готувалось підростаюче покоління. Це – пажецькі корпуси, кадетські корпуси, інститути благородних дівиць та інші. У цих закритих закладах діти проходили школу аристократичного виховання.

Соціалістична країна може і має поставити справу виховання дітей незмірно краще і досконаліше, бо ми маємо формувати не кастовий шар аристократії, глибоко ворожий народові, а будівників нового суспільства, людей великої душі і високих ідеалів, самовідданого служіння своєму народові, який іде в авангарді усього прогресивного людства. *(Тривалі оплески).*

Як же нам практично підійти до розв'язання цього завдання? Очевидно, доцільно приступити до будівництва шкіл-інтернатів (над назвою треба подумати), розташувавши їх у передмістях, дачних місцевостях, сприятливих для здоров'я лісових масивах. У таких школах мають бути світлі просторі класи, хороші спальні, впорядковані їдальні, дбайливо обладнані центри для всякого роду позакласних занять, які б створювали всі умови для всебічного фізичного і духовного розвитку молодого громадянина радянської країни. Прийматись у такі школи-інтернати діти мають виключно за бажанням батьків. Діти вступатимуть у ці школи-інтернати на постійне перебування, а батьки можуть зустрічатися з ними у святковий, канікулярний або позаучбовий час. У такі школи мають бути підібрані хороші вихователі, які б відповідали високому покликанню бути інженерами душ підростаючого покоління.

Матеріальні умови прийому до цих шкіл мають бути, принаймні на перших порах, диференційованими. Тих дітей, батьки яких мають невисокі заробітки або обтяжені великою сім'єю, варто брати на повне забезпечення держави. Батьки, що мають більш високі заробітки, мають сплачувати якусь певну частку за виховання дитини в інтернаті. Зрештою, певна частина батьків може взяти на себе повну оплату тих витрат, які несе держава з виховання дитини в школі-інтернаті.

Важко переоцінити величезне значення цієї системи виховання. На цю справу не треба шкодувати коштів і зусиль, бо вони окупляться сторицею (*Оплески*)»⁷.

Вже за кілька днів після виголошення М. Хрущовим звітної доповіді ЦК КПРС міністр освіти Російської Федерації, президент Академії педагогічних наук РРФСР І. Каїров, також виступаючи перед делегатами ХХ з'їзду, сповістив, що радянське вчительство, працівники народної освіти, батьки з великим задоволенням і вдячністю зустріли пропозицію товарища Хрущова щодо організації шкіл-інтернатів, вбачаючи у ній нове виявлення батьківської турботи Центрального комітету КПРС та його допомоги радянським людям у вихованні дітей⁸. На підтвердження цього в «Учительской газете» (тодішній друкований орган міністерств освіти союзних республік) протягом квітня–травня публікується ряд

⁷ Хрущов М.С. Звітна доповідь Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу ХХ з'їздові партії (14 лютого 1956 р.). Київ : Держполітвидав УРСР, 1956. 136 с.

⁸ Речь товарища И. А. Каирова. *Учительская газета*. 1956. 25 февраля.

добірок листів читачів різних соціальних груп (від дійсного члена Академії медичних наук СРСР до прибиральниці) зі схваленням створення нового типу навчальних закладів та деякими уточнюючими запитаннями щодо їх функціонування.

Зауважимо, далеко не на всі такі запитання мались відповіді, адже педагогічна наука не була готова до нововведення. Якщо у тій самій «Учительской газете» перечитати передову статтю «Советская школа в шестой пятилетке», в якій напередодні ХХ з'їзду КПРС комплексно аналізувалися майбутні завдання у галузі освіти, то можна пересвідчитись, що там про школи-інтернати немає ще жодного слова⁹. Проте вже наприкінці квітня директор Інституту теорії та історії педагогіки Академії педагогічних наук РРФСР Н. Петров писав про завершення розробки проекту Положення про школи-інтернати та про закономірні дискусії у процесі його створення та обговорення, адже, як зазначав науковець, йдеться про зовсім нову справу великої державної ваги¹⁰.

У перші дні травня 1956 р. Академія педагогічних наук РРФСР окремим тиражем видала «Временное положение о школе-интернате (проект)», оскільки на той час наукова педагогічна установа такого високого рангу була одна на весь Радянський Союз, то проект адресувався всім союзним республікам. У документі говорилося, що важлива роль у створенні духовних передумов для переходу від нижчої фази комунізму до його вищої фази належить новій системі виховання підростаючого покоління, в якій провідне місце посяде школа-інтернат – державний навчально-виховний заклад, покликаний вирішувати завдання навчання та виховання всебічно розвинених, освічених, активних будівників комуністичного суспільства¹¹.

За Тимчасовим положенням, у структуру школи-інтернату мали входити дитячі ясла для дітей до двох років (у разі необхідності до них могли приймалися немовлята від народження), дитячий садок для дітей від 2 до 7 років та середня (10-річна) загальноосвітня політехнічна школа-інтернат для дітей, підлітків та юнаків від 7 до 17–18 років. Як зазначали автори документу, перебування вихованців у школі-інтернаті

⁹ Советская школа в шестой пятилетке : [передовая]. *Учительская газета*. 1956. 21 января.

¹⁰ Петров Н. Смелее решать новые задачи. *Учительская газета*. 1956. 25 апреля.

¹¹ Временное положение о школе-интернате (проект). М.: Изд-во Академии педагогических наук РСФСР, 1956. 13 с.

від немовляти до зрілого віку дасть змогу педагогічному колективу послідовно здійснювати систему виховання, необхідну для формування людини комуністичного суспільства. Завдяки цьому у дітей сформуються повага до праці, навички колективного співробітництва, товариськості, а різноманітна творча діяльність дасть змогу виявити їхні таланти та здібності, які будуть всіляко заохочуватися та розвиватися.

Заклад мав розташовуватися у сприятливій для здоров'я дітей місцевості та мати значний перелік спеціальних житлових та навчальних приміщень, майданчиків, ділянок тощо. Вирішальна роль в успішному здійсненні поставлених перед школою-інтернатом завдань відводилась педагогам, котрі за своїми ідейними та моральними якостями, освітою, культурою мали слугувати гідним прикладом для учнів, а також завдяки різнобічній теоретичній та практичній підготовці мали вміти знайти підхід до кожного вихованця.

III. В. Сухомлинський у полеміці щодо створення загальноосвітніх шкіл-інтернатів

Оскільки створення навчального закладу нового типу розглядалося як ініційована партією справа великої державної ваги, а розроблений Академією педагогічних наук РРФСР проект Тимчасового положення про школи-інтернати мав стати базовим для всієї країни, цей документ разом із розглядом питання про організацію шкіл-інтернатів було винесено для обговорення на нараді в Центральному Комітеті КПРС, що відбулася у Москві 8–10 травня 1956 р. На нараду було запрошено міністрів освіти союзних республік, керівних працівників крайових та обласних органів народної освіти, відомих директорів шкіл та дитячих будинків, партійних працівників, представників наукових закладів¹². Був серед присутніх і директор Павлиської середньої школи Василь Олександрович Сухомлинський. Під час зібрання педагог занотовував основні думки виступаючих, нині майже повністю списаний цими нотатками товстий зошит зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України і є цікавим джерелом, яке дає змогу краще зрозуміти певні нюанси в історії розвитку системи освіти в СРСР.

¹² Совещание в ЦК КПСС по вопросам организации школ-интернатов. *Учительская газета*. 1956. 12 мая.

Так, згідно із записами В. Сухомлинського, розгляд питання почався зі вступного слова секретаря ЦК КПРС М. Сулова. У своєму короткому виступі цей партійний високопосадовець підкреслив, що навчальні заклади, які створюватимуться в країні на виконання рішення XX з'їзду КПРС, не треба розглядати як механічне поєднання шкіл та інтернатів (власне, на той час при багатьох школах існували інтернати, де знаходили притулок ті учні, домівки котрих знаходилися на великій відстані від місця навчання). Це буде новий тип навчального закладу, в якому суттєво підвищується роль виховного процесу та створюються значно кращі можливості для організації суспільно корисної праці вихованців¹³.

З основною доповіддю на нараді виступив президент Академії педагогічних наук РРФСР І. Каїров. Пояснюючи присутнім, чому виникла необхідність здійснити зміни в освітній галузі, він зазначив, що хоча наявна радянська система виховання є найбільш досконалою, вона вже не відповідає новим завданням побудови комунізму. У країні ще відчуваються пережитки капіталізму, зокрема, далеко не всі батьки можуть успішно виховувати своїх дітей. Це, зрештою, призводить до зростання дитячої злочинності та збільшення кількості безпритульних дітей. Враховуючи, що у подальшому жінки будуть ще більше залучатися до розумової та фізичної праці, а також вважаючи, що діти не мають потребувати материнського догляду до зрілого віку, XX з'їзд партії поставив завдання створити школи-інтернати.

Зупиняючись на перевагах нового, закритого, типу освітнього закладу («дети находятся здесь круглые сутки и в течение года. Родители могут видеться с детьми в каникулы и в праздничные дни»¹⁴), І. Каїров, як свідчать нотатки В. Сухомлинського, говорив про захищеність дітей від негативного впливу, допомогу матерям-одиначкам та багатодітним сім'ям і, головне, створення єдиної системи виховної роботи, яка матиме послідовний та безперервний вплив на дітей переддошкільного, дошкільного та шкільного віку. Саме у школи-інтернати, стверджував президент Академії педагогічних наук

¹³ Сухомлинский В.А. Об организации школ-интернатов : статья и черновые заметки к ней. Автограф, 1956 г. / Центральный державный архив вищих органів влади та управління України. Ф. 5097. Оп. 1. Спр. 417. 70 арк.

¹⁴ Сухомлинский В.А. Об организации школ-интернатов : статья и черновые заметки к ней. Автограф, 1956 г. // Центральный державный архив вищих органів влади та управління України. Ф. 5097. Оп. 1. Спр. 417. 70 арк.

РРФСР, із часом будуть трансформуватись і масова школа, і дитячі будинки, саме школам-інтернатам – заявив він, завершуючи свій виступ, – належить майбутнє освіти в СРСР.

Із записів В. Сухомлинського зрозуміло, що головними темами подальших виступів запрошених на нараду (а в обговоренні питання взяло участь понад сорок осіб) здебільшого стали два питання. Беззастережно підтримуючи саму ідею нововведення, виступаючі, передусім, говорили про фінанси. Про відсутність цільового (саме на школи-інтернати) централізованого асигнування від Міністерства фінансів СРСР (адже воно не було завчасно закладено у бюджет), про неможливість вирішувати всі проблеми лише у межах місцевих резервів та централізованих асигнувань на будівництво масових шкіл, оскільки у такому разі створення гарних умов для порівняно невеликої групи вихованців однієї майбутньої школи-інтернату відбуватиметься шляхом ущемлення інтересів значно більшої кількості тих учнів діючих масових шкіл, котрі навчаються у дві-три зміни, причому часто у пристосованих приміщеннях. Другою думкою, яка неодноразово повторювалась під час виступів, був сумнів щодо доцільності включення у структуру шкіл-інтернатів закладів для дітей дошкільного віку (принаймні для малюків від народження до 2–3 років).

Присутній на нараді (скоріше за все, лише на її початку) М. Хрущов емоційно реагував на перебіг обговорення. Так, під час виступу заступника голови Виконавчого комітету Московської міської ради З. Миронової він поцікавився, чи ще продовжується у столиці паралельно зі створенням шкіл-інтернатів будівництво масових шкіл. Отримавши ствердну відповідь, М. Хрущов обурився, заявивши, що це свідчить про невір'я в успіх справи і що невдовзі доведеться витратити кошти на переробку таких новобудов у школи-інтернати. Зокрема, у зошиті Василя Олександровича читаємо адресовані З. Мироновій слова першого секретаря ЦК КПРС: «Я знаю детей министров<...>Окончили 10 классов и уже лечатся от алкоголизма в институте. На школы мы всё равно деньги тратим, на жильё – тратим. Часть денег взять от жилья, построить интернаты детям! Это будет настоящая забота о молодом поколении<...>Мы много тратим на милицию, на суды, на прокуратуру, на тюрьмы<...> Чем лучше будет воспитание, тем меньше будет денег на всё это<...>Правительство имеет возможность

отпуститъ деньги на школы-интернаты, если вы проявите свой характер»¹⁵.

Після таких реплік керівника країни мало хто відважився б на оприлюднення будь-яких сумнівів щодо взагалі доцільності чергової освітньої ініціативи партії. Проте тема створення шкіл-інтернатів, а тим більше перспектива їх перетворення на провідний навчальний заклад системи народної освіти в СРСР дуже схвилювала В. Сухомлинського. Повернувшись у Павлиш, педагог готує статтю (оскільки текст написано російською мовою, можна зробити припущення, що Василь Олександрович збирався її опублікувати в одному з московських часописів), де, як він сам зазначає, хоче у відкритій дискусії висловити незгоду з ідеєю у майбутньому зробити школу-інтернат найважливішою ланкою виховання¹⁶.

Готуючись винести свою (відмінну від офіційно виголошеної та загально схваленої) точку зору на прилюдне обговорення, В. Сухомлинський аргументує її з різних позицій. Зокрема, аналізуючи процес обговорення питання про відкриття шкіл-інтернатів, Василь Олександрович звертає увагу читача на таку тенденційну установку – чим рідше діти будуть бачитись із батьками, тим краще для дітей. Заперечуючи правомірність такого твердження, педагог зауважує, що з практичного досвіду роботи добре відомо – просто хороші батьки є тією виховною силою, яку у багатьох випадках не може замінити жодний, навіть найталановитіший вихователь. Адже у дитини лише в сім'ї (а не тоді, коли її виховують десятки чужих людей) може сформуватись почуття морального обов'язку перед батьками. Крім того, тільки в умовах повсякденного спілкування з матір'ю та батьком дитина може перейняти від них ще одну важливу моральну якість – почуття відповідальності батьків за долю своїх дітей. Причому, підкреслює Василь Олександрович, питання моральних обов'язків перед дітьми і перед батьками – це два питання, які тісно пов'язані. Чим більше дітей буде виховуватись у школі-інтернаті, тим більше буде людей, котрі у зрілому віці намагатимуться помістити своїх

¹⁵ Сухомлинский В.А. Об организации школ-интернатов : статья и черновые заметки к ней. Автограф, 1956 г. / Центральный державный архив вищих органов власти та управління України. Ф. 5097. Оп. 1. Спр. 417. 70 арк.

¹⁶ Сухомлинский В.А. К вопросу об организации школ-интернатов [публ. и примеч. О.В. Сухомлинской]. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.) : хрестоматія / упоряд.: Л.Д. Березівська та ін. К. : Наук. світ, 2003. С. 393–402.

батьків у будинки для престарілих. Треба не розбивати родину на три частини (діти – в школі-інтернаті, дідусь та бабуся – у будинку для престарілих, а батько і мати займаються громадською діяльністю), а навпаки, всіляко сприяти її зміцненню, підвищенню її духовної культури. Адже саме з почуттів морального обов'язку перед батьками, перед майбутніми власними дітьми, взагалі перед сім'єю починається виховання любові до рідного народу, рідної землі, своєї Батьківщини, саме так починається виховання патріотизму¹⁷.

Категорично не погоджуючись із намірами навчати і виховувати в школах-інтернатах більшість дітей країни, характеризуючи як відрив від реальності пропозиції обмежувати спілкування батьків із дітьми, В. Сухомлинський разом із тим визнавав існування необхідності створення шкіл-інтернатів для тих дітей, які (через фізичний чи моральний стан батьків або у разі їхньої відсутності, скрутної матеріальної ситуації в сім'ї тощо) дійсно позбавлені нормального виховання в родині. При цьому педагог наполягав, що у статутах таких закладів має бути обов'язково вказано, по-перше, батьки мають право будь-коли спілкуватися з дітьми, по-друге, вони мають право забрати свою дитину зі школи-інтернату у будь-який час. Суперечки з цього приводу він вважав безпредметними. Ніхто не може перешкоджати дитині спілкуватися із сім'єю. Тим, хто збирався ігнорувати цей тезис, Василь Олександрович нагадував про існування положень батьківського права¹⁸.

На рукописі статті В. Сухомлинського «К вопросу об организации школ-интернатов» зазначена дата – 17 серпня 1956 р., – яка була не сумісна з її публікацією. Вперше стаття побачила світ завдяки дочці Василя Олександровича Ользі Сухомлинській у 1988 р. у журналі «Советская педагогика», пізніше вона увійшла до хрестоматії «Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.)» (2003).

¹⁷ Сухомлинский В.А. К вопросу об организации школ-интернатов [публ. и примеч. О.В. Сухомлинской]. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.) : хрестоматія / упоряд.: Л.Д. Березівська та ін. К. : Наук. світ, 2003. С. 393–402.

¹⁸ Сухомлинский В.А. К вопросу об организации школ-интернатов [публ. и примеч. О.В. Сухомлинской]. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.) : хрестоматія / упоряд.: Л.Д. Березівська та ін. К. : Наук. світ, 2003. С. 393–402.

IV. Створення мережі загальноосвітніх шкіл-інтернатів в Україні

Незважаючи на невирішеність цілого ряду принципових питань, 7 липня 1956 р. на виконання відповідної постанови ЦК КП України та Ради міністрів Української РСР вийшов наказ республіканського Міністерства освіти «Про організацію шкіл-інтернатів в Українській РСР» [14]. Він зобов'язував із 1 вересня того ж року відкрити в республіці 50 загальноосвітніх шкіл-інтернатів, причому в додатку до наказу визначалась їх конкретна кількість по кожній області. Таким чином, за неповні два місяці необхідно було знайти відповідні приміщення, здійснити в них потрібні пристосування та ремонт, забезпечити паливом, усе вмеблювати, обладнати навчальні кабінети, майстерні, спортивні зали, бібліотеки, їдальні, укомплектувати заклади досвідченими керівниками, передати їм шкільну документацію, провести семінари для вчителів та вихователів, набрати контингент дітей, завезти для них одяг, взуття, підручники, письмове приладдя, узгодити всі фінансові питання тощо.

Лише 18 серпня 1956 р. Міністерство освіти Української РСР затвердило республіканське Тимчасове положення про школи-інтернати, основою для якого слугував розроблений Академією педагогічних наук РРФСР проект «Временного положения о школе-интернате». Проте ці документи відрізняє один суттєвий нюанс, який виник під впливом життєвих реалій. Так, у проекті «Временного положения о школе-интернате» підкреслювалося, що цей тип навчального закладу посяде провідне місце у новій системі виховання підростаючого покоління в СРСР, тому до нього приймаються всі діти, батьки котрих виявили відповідне бажання, а спеціальна комісія лише визначає розмір фінансової участі сім'ї у витратах на утримання кожної дитини. Натомість у республіканському варіанті цього документа, враховуючи фінансову неспроможність найближчим часом повністю втілити цю ідею у життя, вже було зафіксовано, що «перевагою при вступі до школи-інтернату користуються діти, для виховання яких відсутні необхідні умови в сім'ї (діти одиноких і багатодітних матерів, інвалідів війни та праці, діти-сироти та ін.)»¹⁹.

¹⁹ Тимчасове положення про школи-інтернати Міністерства освіти УРСР (затверджено 18 серпня 1956 р.). Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР. 1956. № 17. С. 22–26.

Той факт, що перехід до нової системи навчання і виховання дітей у школах-інтернатах потребує значного часу, протягом якого основну роль у здобутті середньої освіти продовжуватиме відігравати наявна загальноосвітня школа, офіційно підтвердила постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 15 вересня 1956 р. «Про організацію шкіл-інтернатів». Документ також на всесоюзному рівні узаконив пріоритет прийому в ці навчальні заклади дітей, котрі потрапили у складні матеріально-побутові умови²⁰.

На початку літа 1957 р., підбиваючи підсумки перших десяти місяців існування загальноосвітніх шкіл-інтернатів, міністр освіти УРСР І. Білодід інформував освітянську громадськість, що згідно з директивами XX з'їзду КПРС в Україні з метою ліквідувати відрив навчання і виховання від життя та «створити єдину всеохоплюючу систему виховного впливу, яка забезпечувала б всебічний розвиток кожного учня, формувала б у нього цільний характер і виховувала б риси, що відповідають комуністичному ідеалу людини», було відкрито 5 шкіл-інтернатів у складі 1–5 класів, 41 – у складі 1–7 класів і 4 – у складі 1–8 класів. Загалом новим типом школи було охоплено понад 10 тис. учнів²¹.

Хоча поставлене урядом завдання щодо функціонування в республіці у 1956/1957 навчальному році перших 50 загальноосвітніх шкіл-інтернатів було виконане, як і вся країна, Українська РСР виявилася не готовою за кілька місяців вирішити всі проблеми, які виникли у зв'язку з їх створенням. Міністерство освіти УРСР констатувало недоукомплектованість цих закладів освіти кваліфікованими педагогічними кадрами, недостатню навчально-матеріальну базу, фіксувало серйозні порушення норм харчування, проблеми зі стягненням плати за утримання дітей, відсутність потрібної документації, порушення санітарно-гігієнічних норм тощо.

Безумовно, поява в системі радянської освіти нового типу навчально-виховного закладу знайшла своє відображення у педагогічній періодиці. Починаючи з другої половини 1956 р., провідний український педагогічний журнал того часу «Радянська школа»

²⁰ Об организации школ-интернатов: постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 15 сентября 1956 г. *Справочник партийного работника*. М.: Гос. изд-во политической л-ры, 1957. С. 289–292.

²¹ Білодід І.К. За дальше піднесення роботи шкіл-інтернатів. *Радянська школа*. 1957. № 6. С. 3–11.

регулярно вміщує публікації, в яких аргументується необхідність змін у чинній шкільній системі, формулюються нові наукові завдання, розглядається перший практичний досвід, висвітлюються питання організації системи методичної допомоги, управління та інші проблеми, що виникли у зв'язку зі створенням шкіл-інтернатів. У багатьох публікаціях того часу підкреслювалося, що в роботі шкіл-інтернатів не має бути казенщини, формалізму, що їх вихованці мають почувати себе як у рідній сім'ї, що саме цей тип навчально-виховного закладу створює найсприятливіші умови для глибокого вивчення дитини, врахування її інтересів, зумовлених статтю та нахилами, для розвитку творчих здібностей учня. Водночас у радянській педагогічній пресі постійним рефреном повторювалася вкрай заідеологізована головна мета індивідуального підходу до учнів. Адже довготривалий, постійний, грамотний педагогічний вплив на розвиток вихованця, в першу чергу, мав забезпечити успішне формування у нього «комуністичної свідомості», «рис комуністичної моралі», «прагнення особисто якнайскоріше включитися в трудову діяльність на благо соціалістичної Вітчизни», сприяти вихованню «гідних радянських патріотів, будівників нового суспільства, безмежно відданих своєму народові»²².

ВИСНОВКИ

Таким чином, можна зробити висновок, що в Україні загальноосвітні школи-інтернати з'явилися у 1956 р. як наслідок рішення лідерів Комуністичної партії Радянського Союзу створити нову систему народної освіти. Саме цей тип закритого навчально-виховного закладу, де діти могли перебувати від народження до 17–18-річного віку, визнавався найбільш придатним для створення найкращих умов для послідовної реалізації системи виховання, необхідної для формування людини комуністичного суспільства.

Хоча поставлене у липні 1956 р. перед Українською РСР завдання протягом неповних двох місяців підготувати відкриття 50 перших шкіл-інтернатів було виконане, як і вся країна, республіка виявилася не готовою вирішити всі проблеми, які через це виникли. Оскільки задум керівників СРСР більшість дітей навчати і виховувати у школах-

²² Школи-інтернати – важливий етап у розвитку народної освіти : [передова]. *Радянська школа*. 1956. № 10. С. 4–7.

інтернатах було неможливо реалізувати, в першу чергу, через відсутність відповідних коштів, пріоритет, зрештою, було віддано дітям, котрі з різних причин опинилися у складних матеріально-побутових умовах.

Категорично не погоджувався з намірами керівників СРСР зробити школу-інтернат основним типом навчального закладу в країні видатний український педагог, директор Павлівської середньої школи В. Сухомлинський. Саме в умовах повсякденного спілкування з батьками, вважав педагог, у дитини формується почуття відповідальності перед членами своєї сім'ї, починається виховання любові до рідного народу, своєї Батьківщини.

З метою створення умов для виховання всіх дітей у сімейному або наближеному до сімейного середовищі в Україні схвалено Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей (2017), яка ґрунтується на використанні кращого світового досвіду. Реалізація Стратегії призведе, зокрема, до трансформації наявних загальноосвітніх шкіл-інтернатів в інші заклади освіти чи соціального захисту.

АНОТАЦІЯ

Матеріал присвячено реформуванню в Україні системи інституційного догляду та виховання дітей, що розпочалося в 2017 р., зокрема реорганізації загальноосвітніх шкіл-інтернатів. Висвітлено обставини виникнення в 1956 р. в системі освіти України цього типу закладів освіти. На основі аналізу законодавчо-нормативних документів розглянуто наміри лідерів КПРС створити нову систему освіти, в якій провідна роль відводилась школам-інтернатам – новому типу закритого навчально-виховного закладу, де діти від народження до 17–18-річного віку мали цілеспрямовано виховуватися як активні будівники комуністичного суспільства. На прикладі опублікованої вже після смерті видатного українського педагога В. Сухомлинського його статті «К вопросу об организации школ-интернатов» показано, що її автор категорично не погоджувався з ідеєю виховувати в закритих навчальних закладах більшість дітей країни й намагався донести до громадськості своє розуміння згубних наслідків тенденційної установки на обмеження спілкування дітей із батьками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. Дата оновлення: 20.11.2014. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 25.01.2018).
2. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р. № 526-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80> (дата звернення: 25.01.2018).
3. Положення про загальноосвітню школу-інтернат та загальноосвітню санаторну школу-інтернат: затверджено наказом Міністерства освіти і науки України 12 червня 2003 р. № 363. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0525-03> (дата звернення: 25.01.2018).
4. Зміни, що вносяться до Типового положення про комісію з питань захисту прав дитини і Положення про загальноосвітній навчальний заклад: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р. *Інформаційний збірник і коментарі Міністерства освіти і науки України*. 2017. № 10. С. 20–21.
5. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 25.01.2018).
6. Хрущов М.С. Звітна доповідь Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу XX з'їздові партії (14 лютого 1956 р.). Київ: Держполітвидав УРСР, 1956. 136 с.
7. Речь товарища И.А. Каирова. *Учительская газета*. 1956. 25 февраля.
8. Советская школа в шестой пятилетке: [передовая]. *Учительская газета*. 1956. 21 января.
9. Петров Н. Смелее решать новые задачи. *Учительская газета*. 1956. 25 апреля.
10. Временное положение о школе-интернате (проект). М.: Изд-во Академии педагогических наук РСФСР, 1956. 13 с.
11. Совещание в ЦК КПСС по вопросам организации школ-интернатов. *Учительская газета*. 1956. 12 мая.
12. Сухомлинский В.А. Об организации школ-интернатов : статья и черновые заметки к ней. Автограф, 1956 г. / *Центральний державний*

архів вищих органів влади та управління України. Ф. 5097. Оп. 1. Спр. 417. 70 арк.

13. Сухомлинский В.А. К вопросу об организации школ-интернатов [публ. и примеч. О.В. Сухомлинской]. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.) : хрестоматія / упоряд.: Л.Д. Березівська та ін. К.: Наук. світ, 2003. С. 393–402.

14. Про організацію шкіл-інтернатів в Українській РСР: наказ Міністерства освіти УРСР від 7 липня 1956 р. *Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР*. 1956. № 15. С. 15–16.

15. Тимчасове положення про школи-інтернати Міністерства освіти УРСР (затверджено 18 серпня 1956 р.). *Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР*. 1956. № 17. С. 22–26.

16. Об организации школ-интернатов: постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 15 сентября 1956 г. *Справочник партийного работника*. М.: Гос. изд-во политической л-ры, 1957. С. 289–292.

17. Білодід І.К. За дальше піднесення роботи шкіл-інтернатів. *Радянська школа*. 1957. № 6. С. 3–11.

18. Школи-інтернати – важливий етап у розвитку народної освіти: [передова]. *Радянська школа*. 1956. № 10. С. 4–7.

Information about authors:

Antonets N. B.,

Candidate of Pedagogic Sciences, Senior Research Scholar

Institute of Pedagogy

National Academy of Educational Sciences of Ukraine

52-Д, Sichovykh Striltsiv Str., Kyiv, Ukraine

*European vector of contemporary psychology, pedagogy and social sciences:
the experience of Ukraine and the Republic of Poland: Collective monograph.
Volume 1. Sandomierz: Izdevnieciba " Baltija Publishing " , 2018. 512 p.*

HUMANITIES AND NATURAL SCIENCES UNIVERSITY
IN SANDOMIERZ

supported by

CENTER
for Ukrainian and European
Scientific Cooperation

**EUROPEAN VECTOR OF CONTEMPORARY
PSYCHOLOGY, PEDAGOGY AND SOCIAL SCIENCES:
THE EXPERIENCE OF UKRAINE
AND THE REPUBLIC OF POLAND**

Volume 1

Collective monograph

The book is compiled by: Doktor nauk społecznych w zakresie pedagogiki Małgorzata Kiedrowska, Doktor nauk prawnych Adam Erechemla, Doktor nauk prawnych Tadeusz Branecki.

Sandomierz, Poland
2018

*Recommended for publication
by the Academic Council of Humanities and Natural Sciences University
in Sandomierz*

Editorial Board:

Doktor nauk społecznych w zakresie pedagogiki **Małgorzata Kiedrowska**, Profesor Zakładu Pedagogiki Specjalnej;

Doktor nauk prawnych **Adam Erechemla**, Kierownik Zakładu Administracji i Ochrony Środowiska;

Doktor nauk prawnych **Tadeusz Brancki**, Kierownik Katedry Prawa Konstytucyjnego i Komparatystyki Prawnicze.

The authors of articles usually express their own opinion, which is not always comply with the Editorial Board's opinion. The content of the articles is the responsibility of their authors.

European vector of contemporary psychology, pedagogy and social sciences: the experience of Ukraine and the Republic of Poland: Collective monograph. Volume 1. Sandomierz: Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2018. 512 p.